

form new priority areas of activity with children and young people. The emphasis is placed on the necessity of developing non-traditional, original ideas, information materials, the search for innovative methods and forms of training for a specialist in social work.

Key words: specialist training, social work, children, youth, social factors, forms and methods of specialist training.

УДК 37.013.42

Кучер Г.М.

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНИЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

В даній статті вивчено актуальність процесу модернізації освітнього сегменту в сучасному суспільстві. Автор розкриває шляхи модернізації системи освіти України та проблеми, які перешкоджають здійсненню цього процесу, йде мова про модернізацію сучасного навчально-виховного процесу. Розглядаються сучасні педагогічні технології, їх переваги і слабкі сторони.

Ключові слова: модернізація освіти, начальний процес, інформаційні технології, інтерактивне навчання, педагогічна майстерність, організація дозвілля.

Наприкінці ХХ початку ХХІ століття світ не просто змінюється. Це - безповоротний процес, у масштабі якого технологічні та інформаційні зміни відбуваються дуже швидко у часі. По мірі наростання глобалізаційних процесів та пов'язаного з ними переходу до нових науково-інформаційних технологій відбувається зміна самої парадигми людського процесу. Ось чому сфера освіти, що найбільшою мірою визначає рівень розвитку людини, стає загальнонаціональним пріоритетом.

Сучасне суспільство характеризується швидкими змінами в усіх сферах життя, що особливо впливає на розвиток інформаційного, зокрема й освітнього простору. Освітня сфера і є основоположницею формування світогляду, духовного становлення особистості та її соціального інтересу.

Сучасне суспільство, де стикаються нові цінності й технології, нові стилі життя, вимагає нових, сучасних освітніх підходів. Гуманізація освіти, її орієнтація на розкриття особистісного потенціалу зумовили виникнення й удосконалення нових освітніх технологій. Тому вимогою сьогодення стає апробація й упровадження інноваційних освітніх технологій у навчально-виховному процесі соціального виховання. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначає запровадження освітніх інновацій, як один із пріоритетних напрямів державної політики в освітній сфері.

Провідні вчені нашої держави В.П. Андрущенко, С.О. Довгий, В.О. Зайчик, В.Г. Кремінь, В.М. Литвин вважають, що першим загальнодержавним завданням

повинно стати утвердження і в громадській думці, і в суспільній практиці справжньої пріоритетності освіти, як необхідної умови національного розвитку і національної безпеки. Другим ключовим завданням повинна стати модернізація освіти відповідно до запитів ХХІ століття і вимог української державності [3].

Для того, щоб розглянути дану проблему модернізації освіти треба звернутись до термінології.

Як визначено у словнику іншомовних слів, модернізація (від французького *modernization* - оновлення) – «удосконалення, зміна, які відповідають вимогам сучасності» [8, с. 649]. Тобто мова має йти про зміни у системі освіти у процесі її розвитку, які призведуть до найкращих результатів.

Модернізації освіти «сприяють основні загально цивілізаційні тенденції, що зародилися в останні десятиліття і стверджуватимуться в ХХІ ст.» [1, с. 2].

1. Тенденція до глобалізації суспільного розвитку характеризується такими основними рисами:

- зближення націй, народів, держав, кроки до створення спільного економічного поля, інформаційного простору тощо;
- дедалі тісніше зближення характеру суспільних відносин у різних країнах світу;
- залежність значною мірою прогресу кожної країни від здатності спілкуватись із світом;
- об'єктивна неможливість країни, що має неадекватні за характером більшості країн світу суспільні відносини, успішно розвиватись, що унеможлиблює тривале існування, а тим більше поділ світу на протилежні соціально-економічні системи;
- небувале раніше загострення конкуренції між державами, у вир якої потрапляють, крім економічної, й інші сфери;
- зміна сутності держави, змушеної передавати частину традиційних функцій об'єднанню держав континентального характеру, як, наприклад, Європейський Союз, чи загальносвітового - як ООН.

2. Набуття людством здатності до самознищення. Історію людства можна розглядати у контексті появи нових можливостей знищення людини: від окремих осіб до мільйонів, що в найбільших масштабах було продемонстровано в Другій світовій війні. Але до появи ядерної зброї і глобальних екологічних проблем людство не було здатне до самознищення. Виробництво зброї і збільшення кількості країн, здатних випускати зброю масового знищення, дедалі ширше використання екологічно загрозливих технологій, помножених на зрілі технічні можливості вчинення терористичних акцій, призводить до зростання технічної вірогідності самознищення людства.

3. Перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, що, на відміну від індустріального виробництва, значною мірою базується не на матеріальній, а на інтелектуальній власності, на знаннях як субстанції виробництва і визначається рівнем людського розвитку в країні, станом наукового потенціалу нації.

Сучасна економічна динаміка переважно визначається іншим – новими ідеями і технологіями суспільства знань. Звідси енергозберігаючі технології, нові

способи переробки сировини, новий зв'язок, нові типи транспорту, нові врожаї, нові методи вирощування худоби, птиці і т.д. А для цього потрібен випереджувачий розвиток освіти і науки.

Проблема інтересів дітей з функціональними обмеженнями в середовищі звичайної загальноосвітньої школи є особливо гострою.

Відсутність спеціальних умов, жорстокість оточення, незрілість суспільства були і є основними причинами небажання батьків відправити дитину з інвалідністю до загальноосвітньої школи.

В той же час навчання дома дітей з особливими потребами звужує їх спілкування з іншими дітьми, відриває їх від навколишнього світу.

Однією з форм навчальних послуг для таких дітей може бути покращення освіти з комплексною реабілітацією.

Отже, знищується цілком продуктивна ідея, яка закладена в програми модернізації системи освіти, що потрібно готувати фахівців, які б професійно і психологічно адаптувались до праці і життя в умовах ХХІ століття. Тобто, що орієнтація на майбутнє є ключова ідея випереджувачої, інноваційної освіти.

Саме тут і є точка перетину двох площин – державно-регулятивної (організаційної) і педагогічної: чому учити, як учити, хто учитель?

В стратегічному плані зрозуміло чому учити в умовах сучасного постіндустріального, глобалізованого, інформаційного суспільства, які знання давати учням і студентам:

- знання про природу, суспільство, мислення, сучасні технології виробництва і т.д. При цьому, ці знання повинні спиратись на фундамент раціонального пізнання і останніх досягнень науки;

- знання про способи діяльності суспільства і людини, які повинні втілитись в уміннях і навичках фахівця і громадянина. Тобто, професійні, гуманістичні і знання про повсякденну діяльність повинні даватись в комплексі. І тут дуже важливо поєднати зусилля науковців-педагогів, організаторів системи освіти на національному і регіональному рівнях і педагогів-практиків;

- знання про технології пошукової діяльності з розв'язання нових професійних і суспільних проблем. Суспільство вимагає підготовки творчо налаштованого фахівця, який має навички пошуку і опрацювання інформації;

- знання про суспільні цінності, норми суспільного і родинного життя, писані і неписані кодекси поведінки, відношення людини до людини відповідно до «золотого правила»: «відноситись до іншої людини так, як би ти бажав, щоб відносились до тебе».

Вже випускник середньої школи повинен мати достатній для самостійної оцінки подій рівень знань у цьому відношенні. Випускник же ВНЗ повинен бути не тільки політично і морально зрілою особистістю, але й мати базові навички організаційної і виховної роботи в колективі.

Безумовно, перевести ці стратегічні завдання на рівень тактичний, на рівень школи, ВНЗ – складно. Але педагогічні колективи шкіл і вузів повинні бути підготовлені для розв'язання цих завдань. Тут зростає вага у підготовці кадрів для педагогічної діяльності у школі і ВНЗ.

Конструктивістській, особистісно-орієнтований підхід до підготовки педагога повинен у ВНЗ сполучатись з теорією педагогіки, причому педагогіки гуманістичної, прагматичної, орієнтованої на формування компетентного фахівця зі зрілою інформаційною, політичною, правовою і моральною культурою. Сьогодні широко вживаними є інформаційні технології або комп'ютерні. «Комп'ютер вносить у сучасну освіту дуже істотні зміни аж до можливого перегляду в майбутньому класно-урочної системи організації навчального процесу» [1, с. 4].

Сьогодні комп'ютер дає можливість дитині бути комп'ютерно грамотною. Він активно використовується при вивченні майже всіх предметів. Він є і засобом індивідуалізації навчання і засобом колективної комунікації (Інтернет), він відкриває шлях до знань і досвіду всього людства, що в умовах глобалізації є важливим чинником успішності людини і нації. На користь комп'ютеризації сказано багато хороших слів, написано багато статей, проведено конференцій і семінарів. Але й у найяскравішого дзеркала є дві сторони. У нашій країні не проводились ще такі дослідження (в усякому разі вони нам не відомі), але країни, в яких комп'ютер займає провідне місце у навчанні, стали звертати увагу й на недоліки застосування тотальної комп'ютеризації. Так, за повідомленням преси (АПФ) 20% британських школярів недостатньо володіють рідною мовою.

«П'ята частина британських дітей закінчують початкову школу, так і не досягши необхідного рівня знання рідної мови, - говориться в дослідженні відомства, яке інспектує британські навчальні заклади. У 1998 році 65% дітей, які закінчили початкову школу, володіли рідною мовою відповідно до вікового рівня знань. У 2005 році цей показник склав уже 77%, однак все ще не відповідав планам уряду (80%)» [2, с. 11]. Причиною такого стану називають захоплення дітей комп'ютерними іграми, застосування у навчальному процесі комп'ютера для кожного, що обмежує учнів у спілкуванні, а також зазначається зниження інтересу до читання. «Діти стали менше читати самостійно» [2, с. 11].

І хоч сьогодні стало модно говорити про інтерактивне спілкування людини з комп'ютером – він не замінить живу особистість з її характером, жестами, мімікою, тощо. Так В.Г. Кремінь зазначає, що у світовому освітньому середовищі в зв'язку зі зміною парадигми педагогічних функцій стали використовувати термін «facilitator» – той, хто сприяє, полегшує, допомагає вчитися. «Треба наголосити, що навіть із застосуванням найсучасніших комп'ютерних систем, високих телекомунікативних технологій, які поза всіляким сумнівом стимулюють динаміку й ефективність навчального процесу, підвищують інтерактивність освітнього середовища, ніхто не може повністю витіснити й замінити мистецтво безпосереднього педагогічного діалогу «вчитель – учень».

Особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних та науково-педагогічних працівників, які відповідають інтеграційному критерію «педагогічна майстерність + мистецтво комунікативності + нові технології». Саме в сенсі відповідності цим критеріям слід переглянути підготовку й підвищення кваліфікації вчителя.» [1, с. 5].

Нові завдання освіти в XXI ст., наголошує В.Г. Кремінь, взагалі вимагають застосовувати в широкому масштабі інноваційні педагогічні технології, що

базуються на фундаментальних епістеміологічних тагерменевтичних аспектах педагогіки, зокрема, дидактики, пов'язаних з мистецтвом розуміння та високою комунікативною культурою.

Найперспективнішою інноваційною технологією вважають «кейс стаді» навчання з використанням конкретних навчальних ситуацій, тренінгові технології – тренінг ділової комунікації, особистісного розвитку, комунікативних умінь, тощо [1].

Таким чином, ми прийшли до найцікавішої інноватики останнього часу інтерактивних технологій. Інтер. [лат. *inter...*] – префікс, який має значення «поміж», «між» [8, с. 475]. Наприклад: слово міжнаціональний, може вжити як інтернаціональний, тощо.

Слово «інтерактив» прийшло до нас з англійської від слова «*inter*» - взаємний і «*act*» - діяти. Таким чином, «інтерактивний - здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне навчання - це специфічна форма організації пізнавальної діяльності, яка має передбачувану мету - створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність» [7, с. 9].

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної, позитивної взаємодії всіх учнів. Відбувається колективне, групове, індивідуальне навчання, навчання у співпраці. Вчитель і учні є рівноправними суб'єктами навчання. В результаті організації навчальної діяльності за таких умов в класі створюється атмосфера взаємодії, співробітництва, що дає змогу вчителю стати справжнім лідером дитячого колективу.

Організація інтерактивного навчання передбачає використання дидактичних і рольових ігор, моделювання життєвих ситуацій, створення проблемної ситуації. Розв'язання певних питань, проблем відбувається, в основному, в груповій формі. Але не слід плутати інтерактивне навчання з груповими формами роботи, які компенсують всі недоліки фронтальної та індивідуальної роботи.

Групова форма роботи передбачає навчання однією людиною групи учнів; всі учні групи працюють над одним завданням разом із наступним контролем результатів. Інтерактивні технології передбачають організацію кооперативного навчання, коли індивідуальні завдання переростають у групові, кожний член групи вносить унікальний вклад у спільні зусилля, зусилля кожного члена групи потрібні та незамінні для успіху всієї групи. Для роботи за інтерактивними технологіями учителю необхідно змінити свої особисті підходи до навчання, а в учнів повністю змінюють в такому разі життя класу.

Для роботи за такими технологіями учителю необхідна певна підготовка (дидактична, моральна) та й учителю і учням треба звикнути до них. Свою роботу вчителю слід починати з простих інтерактивних технологій - робота в парах, малих групах і переходити до більш складних. Коли у вчителя і учнів з'явиться досвід подібної роботи, то уроки будуть проходити набагато легше, цікавіше, а підготовка до них не буде займати багато часу. Інтерактивні технології навчання О. Пометун, Л. Пироженко, поділили на чотири групи: парне навчання (робота

учня з учителем чи однолітком один на один), фронтальне навчання, навчання у грі, навчання у дискусії [7].

До групового (кооперативного) навчання можна віднести: роботу в парах, ротаційні трійки, «Два-чотири-всі разом», «Карусель», роботу в малих групах «Акваріум». Під час роботи в парах можна виконувати такі вправи: обговорити завдання, короткий текст; взяти інтерв'ю, визначити ставлення (думку) партнера до даного питання, твердження і т.д.; зробити критичний аналіз роботи один одного; сформулювати підсумок теми тощо. До фронтальних технологій інтерактивного навчання відносять такі, що передбачають одночасну спільну роботу всього класу. Це і обговорення проблеми у загальному колі (її застосовують з іншими технологіями), і «Мікрофон» (надається можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, висловити свою думку чи позицію), і незакінчені речення (поєднується з вправою «Мікрофон»), і «Мозковий штурм» (відома інтерактивна технологія колективного обговорення, широко використовується для прийняття кількох рішень з конкретної проблеми), і «Навчаючи-вчуся», і «Ажурна пилка», і «Case-метод», і «Дерево рішень». До технологій навчання у грі відносяться імітації, рольові ігри, драматизація.

В сучасних умовах застосування освітніх технологій у навчальний процес є можливість його вдосконалити. Так особистісно-орієнтоване навчання добре здійснювати, застосовувати інтерактивні технології навчання. Людина формується у колективі, у прийманні важливих рішень, у толерантності, умінні вислухати і погодитись, або не погодитись з думкою іншого, тощо. Інтерактивні технології відповідають вимогам сьогодення у формуванні особистості громадянина України. Вони не є складними, але для їх оволодіння треба прикласти педагогам зусиль.

Велике значення має педагогічна організація дозвілля в плані запобігання негативним проявам у поведінці дітей та підлітків, що мають місце у сучасному суспільстві (алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія, проституція та інше).

Правильна організація дозвілля сприяє формуванню у дітей культури спілкування, зміцнення сімейних зв'язків, створює умови для самореалізації і самовиховання особистості.

Дозвілля - це і час відпочинку і сфера розвитку здібностей, реалізація інтересів, застосування знань у новій ситуації, відволікає від уроку і вільне спілкування з різними людьми. Саме час виокремити роль дозвілля і показати актуальність змістовного його проведення, оскільки це допоможе активізувати потенціал розвитку дітей.

Викладене вище, фрагментарно відомо усім освіченим працівникам системи освіти. Але розуміння комплексності проблеми модернізації системи освіти необхідно просувати не тільки в «маси», як ми звикли говорити, а, в першу чергу, в управлінські структури національного і регіонального рівня. За великим рахунком, проблема модернізації системи освіти і науки не стала програмною ні на одних президентських і парламентських виборах в Україні.

Це свідчить про те, що ця проблема ще не стала «гарячою», пріоритетною ні для суспільства, ні для політичних та інтелектуальних еліт, ні для лідерів країни. Якби вона такою стала, то політтехнологи, соціологи вивели її на національне

обговорення, ввели в програми виборчих кампаній. В тому, що проблема модернізації системи освіти і науки не стала суспільним пріоритетом, винні не тільки політики, але й сама система, працівники якої не тільки малоактивні у відстоюванні своїх професійних інтересів, але й цілей розвитку освіти і науки, які дозволять Україні не просто приєднатися до Болонського процесу, але й стати повноправним учасником європейського і світового освітньо-наукового простору.

Проблема модернізації освіти і науки є актуальною проблемою. Але ця проблема належним чином не усвідомлена ні суспільством, ні владою, ні опозицією, ні освітянсько-науковою елітою.

Тому стратегія «маленьких кроків» у цій модернізації приречена на провал. А суспільство і держава приречені на «зависання» у перехідному стані. Швидка зміна умов життя змушує шукати нові підходи до підготовки кадрів, здатних ефективно працювати в XXI столітті.

Між вищою освітою і життям має бути сформована певна інформаційна система, свого роду когнітивна інфраструктура, яка забезпечуватиме трансляцію потреб виробництва в систему освіти, спонукати її до формування змісту нових ідей і знань відповідно до потреб сьогодення.

Освіта в Україні є відкритим соціальним інститутом. Суб'єкти системи освіти співпрацюють з міжнародними інституціями та організаціями, які для здійснення своєї діяльності покликані залучати педагогів, дітей та молодь з метою набуття ними соціальної компетентності й досвіду у питаннях взаєморозуміння, толерантності, побудови спільного європейського дому, культурного різноманіття і водночас для збереження та примноження власних культурних надбань.

Беручи участь у проектах і програмах Ради Європи, ЮНЕСКО, Європейського Союзу, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій, суб'єкти національної системи освіти не тільки отримуватимуть доступ до інформації про шляхи, засоби і методи розвитку гуманітарної сфери, але й зможуть демонструвати і пропонувати на міжнародному ринку освітні технології та власні напрацювання. Держава сприяє залученню додаткових ресурсів для створення нових потужних каналів інформаційного обміну з усіма країнами світу, розширенню інформаційної бази національної системи освіти, забезпеченню можливості використання світових банків інформації.

Як важливий засіб утвердження авторитету України на міжнародній арені, розвитку міжнародного співробітництва та залучення додаткових джерел фінансування освіти держава повинна подбати і про дітей з особливими потребами - для цього необхідно :

- розробити нові типові штатні нормативи для навчально - реабілітаційних центрів;
- забезпечити навчально - методичними посібниками та реабілітаційним обладнанням заклади для дітей з особливими потребами;
- створити умови з безперешкодного доступу до всіх закладів освіти.

Реалізація Національної доктрини забезпечить перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу особистості та суспільства. В результаті цього відбудуться потужні позитивні зміни у системі

матеріального виробництва та духовного відродження, структурі політичних відносин, побуті і культурі.

Зростуть самостійність і самодостатність особистості, її творча активність, що зміцнить демократичні основи громадянського суспільства і прискорить його розвиток. Активізуються процеси національної самоідентифікації особистості, підвищиться її громадянський авторитет, а також статус громадянина України у міжнародному соціокультурному середовищі.

Освіта, здобута в Україні, стане конкурентоспроможною в європейському та світовому освітньому просторі, а людина - захищеною і мобільною на ринку праці. Зростаючий освітній потенціал суспільства забезпечить впровадження новітніх виробничих та інформаційних технологій, що дасть змогу протягом наступних 10-15 років скоротити відставання у темпах розвитку, а надалі істотно наблизитися до рівня і способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу.

Використана література:

1. *Кремінь В. Філософія освіти XXI століття // Шлях освіти. – 2003. - №2. – С. 2 – 6.*
2. *Народна газета. №14 від 14 жовтня 2005 р. – С. 11.*
3. *Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття. / Модернізація освіти. Книга третя. Авт. кол.: В. Литвин, В. Андрущенко, С. Довгий та ін. – К.: Навч. книга, 2003, - 943 с.*
4. *Нісімчук А.С., Падалко О.С., Шпак О.Г. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2000. - 368 с.*
5. *Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М. Піхота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За ред. О.М. Пехоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 255 с.*
6. *Остапчук О. Розвиток педагогічних систем в умовах модернізації освіти // Шлях освіти. – 2003. - №2. - С. 6 – 11.*
7. *Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.*
8. *Словник іношомовних слів: 23000 слів та термінологічних сполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра. 2000. – 1018 с.*
9. *Сучасні шкільні технології. Ч. I / Упоряд. І.Рожнятовська, В.Зоц. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004, - 112 с.*

КУЧЕР ГАЛИНА МИХАЙЛОВНА. *Проблеми модернізації ефективності процесу соціального виховання.*

В этой статье изучено актуальность процесса модернизации сегмента образования в современном обществе. Автор раскрывает пути модернизации системы образования Украины и проблемы, которые препятствуют осуществлению этого процесса, речь идет о модернизации современного образовательно-воспитательного процесса. Рассматриваются современные образовательные технологии, их преимущества и слабые стороны.

Ключевые слова: модернизация образования, начальный процесс, информационные технологии, интерактивное обучение, педагогическое мастерство, организация досуга.

KUCHER HALYNA. *Problems of modernizing the efficiency of the social education process.*

The article emphasizes the importance of modernizing educational sphere in modern society. The author describes ways of modernizing Ukrainian system of education and obstacles to the process. The article analyses modern educational technologies, their strengths and weaknesses.

Key words: modernizing education, educational process, information technology, interactive learning, teacher's proficiency.

УДК: 378.14

Лецинський О.П.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ФОРМУВАННЯ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙ В УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті на основі анкетування студентів старших курсів проводиться аналіз формування спрямованості особистості в умовах університетського освітнього середовища. Обговорюється вплив освітнього середовища на соціалізацію особистості студента в аспекті формування духовних цінностей. Представлений аналіз різних напрямів змін в освітньому середовищі вищої школи розвинених країн. Розглядається ставлення студентів до інновацій як важливий чинник успішності їх реалізації в університетському освітньому середовищі. Представлені результати анкетування ставлення студентів до різних типів інновацій. Обґрунтовується висновок про готовність студентів до інновацій, що сприяє соціалізуючому впливу освітнього середовища вищого навчального закладу.

Ключові слова: соціалізація; спрямованість особистості; студенти; духовні цінності; освітнє середовище; ставлення до інновацій.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній науці багатогранні аспекти соціалізації та формування духовної культури студентської молоді розробляють І. Бех, О. Горина, К. Дубич, М. Євтух, О. Омельченко, А. Осіпцов та ін. «Формування духовності передбачає становлення високої моральності з одночасним прагненням ліквідувати інфантилізм, утриманство, байдужість, сформувати вміння працювати у команді, здатність до розвитку високих ідеалів. Водночас, за оцінками вітчизняних дослідників саме цих цінностей бракує сучасному студентству» [4, с. 73–76]. Визначення шляхів формування вищих духовних цінностей передбачає знання реального стану цінностної сфери студентів. З іншого боку введення певних інновацій у